O‘ZBEKISTON MADANIY MEROSI DEPARTAMENTI ARXIVI KINO-FOTO-FONO HUJJATLARIDA SAMARQAND TARIXI

https://doi.org/10.70728/orien.v07.i04.056

Boltayev Shohruz Mamarasul o‘g‘li
O‘zMU

Annotatsiya: Mazkur maqola O‘zbekiston madaniy meros depertamenti arxivi fondida saqlanayotgan Samarqand tarixiga doir arxiv hyjjatlari tasnifi va tavsifiga bag‘ishlangan. Unda mavzuga doir arxiv hujjatlari tasniflanib, turli xildagi tarixiy hujjatlar tavsivi berilib, mavzu manbashunosligidagi ilmiy ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Samarqand tarixi, arxiv fondlari, arxiv hujjatlari, O‘zbekiston Madaniy merosi departamenti arxivi, tarixiy hujjatlarning manbaviy ahamiyati

THE HISTORY OF SAMARKAND IN CINEMA, PHOTO AND AUDIO DOCUMENTS OF THE ARCHIVE OF THE DEPARTMENT OF CULTURAL HERITAGE OF UZBEKISTAN

Boltaev Shohruz Mamarasul oglu
UzNU

Abstract: This article is devoted to the classification and description of archival documents related to the history of Samarkand preserved in the фондs of the Archive of the Department of Cultural Heritage of Uzbekistan. The study systematizes archival materials on the topic, provides characteristics of various types of historical documents, and reveals their scientific significance from a source study perspective.

Keywords: history of Samarkand, archival fonds, archival documents, Archive of the Department of Cultural Heritage of Uzbekistan, source study significance of historical documents

Kirish (Introdution). O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros departamenti arxivi (MMDA) - soha bo‘yicha maxsus ixtisoslashgan arxiv bo‘lib, unda me’moriy yodgorliklarni muhofaza qilish, ta’mirlash va restavratsiya qilishga oid hujjatlar jamlangan. Samarqand shahri UNESCO ning Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilganligi (2001) munosabati bilan ushbu arxiv ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid arxiv hujjatlari tahlili (Archive review). MMDAning F. 4 fondi (Samarqand yodgorliklarini muhofaza qilish qo‘mitasi, 1944-1991), op. 2, d. 89 da 1950-1970-yillardagi ta’mir ishlari hujjatlari saqlanmoqda. Bu hujjatlar orasida eng

(cc) BY

qimmatlisi - Registonning birinchi katta ta’miri (1958-1963) loyiha hujjatlari bo‘lib, unda arxitektor Ye.M.Ochilov va akademik M.Ye.Masson imzolagan texnik eskizlar, kamera ishi daftarlari va fototasvirlar o‘z aksini topgan.

Bibixonim masjidining 1970-yillardagi katta restavratsiyasiga oid arxiv to‘plami alohida fondni tashkil qiladi (MMDA, F. 4, op. 5, d. 234-289). Ushbu 56 ta ish birligida me’moriy o‘lchov chizmalari, materiallar tahlilining laboratoriya natijalari, xalqaro mutaxassislar bilan muzokaralar bayonnomasi va moliyaviy hisob-kitoblar jamlangan. Bu materiallar Bibixonim masjidining arxitektura tarixini o‘rganuvchilar uchun muhim birlamchi manba hisoblanadi.

Mazkur arxivdagi Shoh-i Zinda yodgorliklar majmuasiga oid hujjatlar (MMDA, 7-fondi, r. 1, ish. 1-45) esa XX asrning boshlarida, ya’ni 1905-1917-yillarda olingan fotografik materiallar va o‘lchov natijalari bo‘lib, ular bugungi kunda aniqlik jihatidan noyob ilmiy manba hisoblanadi. Bu davrda yodgorliklarning ba’zi qismlari hozirgi holatiga nisbatan yaxshiroq saqlanganligini ko‘rsatuvchi ma’lumotlar mavjud.

MMDAning F. 4-fondi (Samarqand yodgorliklarini muhofaza qilish qo‘mitasi, 1944-1991), r. 2, d. 89 da 1950-1970-yillardagi ta’mir ishlari hujjatlari saqlanmoqda. Bu hujjatlar orasida eng qimmatlisi Registonning birinchi katta ta’miri (1958-1963) loyiha hujjatlari bo‘lib, unda arxitektor Ye.M.Ochilov va akademik M.Ye.Masson imzolagan texnik eskizlar, kamera ishi daftarlari va fototasvirlar o‘z aksini topgan.

O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros departamenti arxividagi kino-foto-fonohujjatlar tarixiy jarayonlarni yanada jonli va aniq tasvirlash imkonini beradi. Ayniqsa, Samarqand singari qadimiy va ko‘p qatlamli tarixga ega shaharni o‘rganishda bunday manbalar juda muhim ahamiyat kasb etadi. XX asr davomida yaratilgan foto va kino materiallar shahar arxitekturasi, ijtimoiy hayot, madaniy tadbirlar hamda urbanistik o‘zgarishlarni hujjatlashtirib, tarixchi uchun muhim vizual dalil vazifasini bajaradi.

Mazkur arxivdagi Samarqandning Registon maydoni, Bibixonim masjidi, Shohi Zinda majmuasi kabi tarixiy obidalar turli davrlarda olingan fotosuratlar orqali ularning vaqt o‘tishi bilan qanday o‘zgarib borganini kuzatish imkonini beradi. Masalan, sovet davrida olingan foto lavhalar shahar infratuzilmasining modernizatsiya jarayonini, yangi qurilishlar va eski me’moriy yodgorliklarning holatini aniq ko‘rsatadi. Bu esa yozma manbalarda ko‘pincha qisqa yoki umumiy tarzda beriladigan ma’lumotlarni to‘ldirishga xizmat qiladi.

Shu jihatdan O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros departamenti arxivi fondlarida saqlanayotgan kino-foto hujjatlar Samarqandning tarixiy qiyofasini tiklashda muhim ilmiy manba hisoblanadi. Ushbu arxiv materiallari orqali nafaqat yodgorliklarning tashqi ko‘rinishi, balki ularning saqlanish holati, olib borilgan restavratsiya ishlari va turli davrlardagi o‘zgarishlar ham izchil o‘rganiladi. Xususan, arxivda saqlanayotgan restavratsiya jarayonlariga oid foto va kino tasvirlar me’moriy

(cc) BY

obidalarning asl holati va keyingi tiklash bosqichlarini taqqoslash imkonini beradi. Bu esa tarixiy yodgorliklarni muhofaza qilishda qo‘llanilgan usullarni tahlil qilish va ularning samaradorligini baholash uchun muhim ilmiy asos yaratadi. Samarqand yodgorliklari misolida bunday hujjatlar har bir restavratsiya bosqichining aniq qayd etilgan vizual dalili sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, arxiv materiallari shahar rivojlanishining turli bosqichlarini ham yoritib beradi. XX asrning ikkinchi yarmida Samarqandda amalga oshirilgan urbanistik o‘zgarishlar, yangi turar-joy massivlarining qurilishi va tarixiy markazning saqlanishi bilan bog‘liq jarayonlar foto va kino hujjatlarda batafsil aks etgan. Bu holat tarixiy meros va zamonaviy rivojlanish o‘rtasidagi muvozanatni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Natijada, MMDA fondlaridagi kino-foto-fonohujjatlar Samarqand tarixini kompleks o‘rganishda yozma manbalarni to‘ldiruvchi, ba’zi hollarda esa ularni aniqlashtiruvchi asosiy vizual manba sifatida xizmat qiladi. Bu hujjatlar orqali shahar tarixining nafaqat faktologik, balki vizual va madaniy jihatlari ham chuqur tahlil qilinadi. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros departamenti arxivining Samarqand tarixini o‘rganishdagi ahamiyati faqatgina alohida yodgorliklar yoki restavratsiya jarayonlari bilan cheklanib qolmaydi. Ushbu arxiv fondlarida jamlangan kino-foto-fonohujjatlar butun shahar tarixiy muhitini kompleks tarzda tiklash imkonini beruvchi yagona tizimli manba sifatida ham katta ilmiy qiymatga ega.

Arxivda saqlanayotgan materiallar orasida turli davrlarda amalga oshirilgan ilmiy ekspeditsiyalar, me’moriy o‘lchov ishlari, rekonstruksiya loyihalari va davlat nazorati tekshiruvlariga oid hujjatlar ham mavjud. Bu hujjatlar Samarqanddagi har bir tarixiy obida ustida olib borilgan ishlarning bosqichma-bosqich rivojlanishini ko‘rsatadi. Natijada, tarixchi yoki tadqiqotchi nafaqat yakuniy natijani, balki jarayonning o‘zini ham chuqur tahlil qilish imkoniga ega bo‘ladi.

Ayniqsa, Shohi Zinda majmuasi, Registon ansambli va Afrosiyob yodgorlik hududi bo‘yicha saqlangan kino va foto materiallar ilmiy jihatdan juda boy axborot beradi. Bu manbalar orqali obidalarning turli yillarda qanday holatda bo‘lganini, qanday qismlar yemirilganini, qaysilari qayta tiklanganini aniq kuzatish mumkin. Shu bilan birga, ba’zi fotosuratlar va kinotasvirlar bugungi kunda yo‘qolib ketgan yoki o‘zgargan elementlarni ham qayta tiklashga yordam beradi.

Fono hujjatlar esa ushbu jarayonlarni yanada to‘ldiradi. Restavratsiya ishlari olib borilgan paytda mutaxassislar tomonidan yozib olingan intervyular, ilmiy muhokamalar va yig‘ilish yozuvlari Samarqand merosini saqlash bo‘yicha qabul qilingan qarorlarning ichki mazmunini ochib beradi. Bu esa tarixiy yodgorliklarni muhofaza qilish siyosatini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Bundan tashqari, arxiv materiallari Samarqand aholisining kundalik hayotini ham bilvosita yoritadi. Shahar ko‘chalari, bozorlari, madaniy tadbirlari va jamoat joylarida olingan fotosuratlar orqali ijtimoiy hayotning rivojlanish dinamikasini kuzatish mumkin.

(cc) BY

Kiyim-kechak uslubi, transport vositalari, shahar infratuzilmasi va odamlarning o‘zaro munosabatlari ham ushbu tasvirlarda aks etgan bo‘lib, ular tarixiy davr ruhini jonlantirishga xizmat qiladi.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, kino-foto-fonohujjatlar faqat o‘tmishni qayd etish bilan cheklanmaydi, balki ilmiy rekonstruksiya jarayonida ham faol qo‘llaniladi. Masalan, buzilgan yoki qayta qurilgan me’moriy elementlarni tiklashda aynan arxivdagi eski fotosuratlar va chizmalar asosiy yo‘naltiruvchi manba bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa tarixiy autentiklikni saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). MMDA materiallari Samarqandning UNESCO Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilishidan keyingi davrni ham batafsil yoritadi. Ushbu davrda olib borilgan xalqaro hamkorlik, monitoring ishlari va konservatsiya loyihalari arxiv hujjatlarida aks etgan bo‘lib, ular shahar merosini global miqyosda saqlash jarayonlarini o‘rganish imkonini beradi.

Umuman olganda, kino-foto-fonohujjatlar Samarqand tarixini o‘rganishda beqiyos manba bo‘lib, ular yordamida shahar taraqqiyotining har bir bosqichi vizual, eshitiladigan va hujjatlashtirilgan shaklda tiklanadi. Bu esa tarixiy tadqiqotlarning aniqligini oshirib, ilmiy xulosalarning asoslanganligini ta’minlaydi.

Shuningdek, ushbu arxivda saqlanayotgan hujjatlar Samarqandning nafaqat me’moriy, balki ijtimoiy-madaniy hayotini ham chuqur yoritadi. Madaniy festivallar, ilmiy konferensiyalar haqida ma’lumot beradi. Xususan, Samarqandda o‘tkazilgan davlat bayramlari, ommaviy tadbirlar, mehnat jarayonlari va ta’lim muassasalari faoliyati aks etgan kinolentalar orqali o‘sha davrning ruhiy muhiti, odamlarning kiyinish uslubi, nutq madaniyati va ijtimoiy munosabatlari haqida muhim xulosalar chiqarish mumkin. Bunday materiallar tarixiy voqelikni faqat fakt sifatida emas, balki jonli jarayon sifatida anglashga yordam beradi.

Fonohujjatlar, ya’ni audio yozuvlar esa Samarqand tarixini o‘rganishda qo‘shimcha qatlamni tashkil etadi. Ularda davlat arboblarining nutqlari, tarixiy voqealarning bevosita ishtirokchilari bilan suhbatlar, xalq og‘zaki ijodi namunalarining yozib olinishi kabi ma’lumotlar saqlanadi. Bu materiallar orqali o‘sha davr til xususiyatlari, talaffuz, nutq uslubi va mafkuraviy qarashlarni ham tahlil qilish mumkin. Shu bilan birga, kino-foto-fonohujjatlarning ilmiy qiymatini oshirish uchun ularni kompleks yondashuv asosida boshqa arxiv manbalari bilan solishtirish zarur. Yozma hujjatlar, statistik ma’lumotlar va arxeologik topilmalar bilan birgalikda tahlil qilinganda, Samarqand tarixining yanada to‘liq va ishonchli ilmiy manzarasi shakllanadi.

Arxiv materiallarining yana bir muhim jihati shundaki, ular turli davrlardagi davlat siyosati va madaniy yondashuvlarni ham aks ettiradi. Masalan, ayrim davrlarda yodgorliklarni saqlashga ustuvor ahamiyat berilgan bo‘lsa, boshqa davrlarda urbanizatsiya jarayonlari ustunlik qilganini foto va kino hujjatlar orqali kuzatish

(cc) BY

mumkin. Bu esa tarixiy merosni boshqarish tizimining evolyutsiyasini ilmiy tahlil qilish imkonini beradi.

Kino-foto-fono hujjatlar vaqt o‘tishi bilan yo‘qolib ketishi mumkin bo‘lgan ko‘plab tafsilotlarni saqlab qolganligi bilan ham alohida ahamiyatga ega. Masalan, ayrim tarixiy binolarning dastlabki holati, keyinchalik o‘zgartirilgan qismlari yoki butunlay yo‘qolgan me’moriy elementlari aynan arxiv tasvirlari orqali qayta tiklanadi. Bu esa restavratsiya jarayonlarida ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, ushbu hujjatlar tarixiy tadqiqotlarda interdisiplinar yondashuvni qo‘llash imkonini kengaytiradi. Arxeologiya, tarix, san’atshunoslik va madaniy merosni saqlash sohalari o‘zaro integratsiya qilinib, Samarqand tarixining yanada to‘liq ilmiy modeli yaratiladi. Shu sababli MMDA materiallari nafaqat milliy, balki xalqaro ilmiy tadqiqotlar uchun ham muhim manba hisoblanadi.

Muammo shundaki, MMDA fondlarida kataloglashtirilmagan hujjatlar hamon ko‘p uchraydi. Xususan, 1920-1940-yillarga oid material juda chala tartibga solingan va bir qismi namlik tufayli shikastlangan. Bu vaziyat tadqiqotchilarga jiddiy qiyinchiliklar tug‘diradi va arxiv fondlarini muhofaza qilish masalasining dolzarbligini alohida ko‘rsatadi. Mazkur holat arxiv hujjatlarini saqlash va tizimlashtirish sohasida mavjud muammolarning tizimli xarakterga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, 1920-1940-yillarga oid materiallarning yetarli darajada tartibga solinmaganligi nafaqat ularning ilmiy muomalaga jalb etilishini qiyinlashtiradi, balki tarixiy merosning yo‘qolib ketish xavfini ham oshiradi. Ushbu davr hujjatlari Samarqand tarixining muhim bosqichini - ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy transformatsiyalar davrini aks ettirganligi sababli, ularni saqlash va tiklash masalasi alohida dolzarblik kasb etadi.

Arxiv fondlarining saqlanish darajasi va tizimlashtirilganligi bevosita tarix fanining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Agar manbalar yaxshi saqlanmagan yoki tartibga solinmagan bo‘lsa, tarixiy tadqiqotlarning sifati ham pasayadi. Shu sababli, arxiv tizimini takomillashtirish nafaqat texnik, balki ilmiy ahamiyatga ham ega bo‘lgan masaladir.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recomendations). Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros departamenti arxivi hujjatlari Samarqand tarixini o‘rganishda beqiyos ahamiyatga ega. Ayniqsa, arxivning kino-foto-fono hujjatlari shahar o‘tmishini jonli, aniq va ishonchli tarzda tiklashga xizmat qiladi. Bu hujjatlar orqali Samarqandning tarixiy taraqqiyoti, madaniy boyligi va me’moriy merosi har tomonlama chuqur tahlil qilinadi va ilmiy jihatdan asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. MMDA. F.-4, r. 2, 89-ish. Samarqand yodgorliklarini ta’mirlash hujjatlari (1950-1970).

2. MMDA. F.-4, r. 5, 234-289 ish. Bibixonim masjidi restavratsiyasi (1970-yillar).

(cc) BY

3. MMDA. F. 7, r. 1, 1-45-ish. Shoh-i Zinda yodgorliklar majmuasiga oid hujjatlar (1905-1917).

4. MMDA. F.-9. Samarqand me’moriy yodgorliklari bo‘yicha ilmiy hisobotlar (1960-1990).

5. MMDA. F.-12. Registon majmuasiga oid restavratsiya materiallari.

(cc) BY